

BUGARSKO-HRVATSKI ODNOSI TIJEKOM 11 I POL STOLJEĆA

Autorica daje kratki pregled bugarsko-hrvatskih odnosa od sukoba kana Borisa i kneza Trpimira sredinom IX. st. do naših dana. Tih 11 i pol stoljeća dijeli na sedam faza od kojih je prva, srednjovjekovna obilježena ratovima a sve ostale uzajamnom suradnjom i prijateljstvom Bugara i Hrvata kao dva srodna, južnoslavenska naroda. Iznimku ipak čini četvrta (od 1918. do 1941.) i šesta faza (1945. do 1990.), dakle za postojanja prve, monarhističke i druge, socijalističke Jugoslavije kad se ti odnosi gotovo prekidaju ili se obavljaju samo preko Beograda jer Hrvatska nema ni dio mogućnosti kakve je imala za postojanja Austro-Ugarske do 1918. godine.

Uvod

Iako su započeli međusobnim sukobima i ratovima najprije kana Borisa i kneza Trpimira sredinom IX. st. i nastavljani ratom cara Simeona i kralja Tomislava koncem prve četvrtine X. stoljeća, odnosi Bugara i Hrvata obilježeni su trajnim nastojanjem za upoznavanjem i zbližavanjem, za suradnjom na svim područjima života, poglavito na području kulture, prosvjete i umjetnosti.

Bugarsko-hrvatski odnosi tijekom više od jednog tisućljeća mijenjaju se u skladu s teritorijalnim, geopolitičkim promjenama, sa stupnjem državnosti, autonomije ili gubljenja samostalnosti. U početku su oba naroda imala svoje narodne države i vladajuće dinastije, zajedničku granicu te cirilometodsku glagoljsku tradiciju, a zatim osmanlijsku agresiju, okupaciju (Bugari) i višestoljetnu borbu za opstanak (Hrvati). Zbog toga sve do narodnih preporoda i nacionalno-oslobodilačkih pokreta tijekom XIX. st. ta suradnja gotovo zamire. Otada zahvaljujući hrvatskoj autonomiji u okviru Austro-Ugarske te obnovi bugarske države 1878. se veze poboljšavaju, ali se uglavnom svode na prosvjetu, kulturu, znanost i umjetnost te na osobne dodire. Međutim, tijekom II. svjetskog rata (1941. do 1945.) ta se suradnja prenosi i na međudržavnu, diplomatsku razinu koja je vrlo plodna na političkom, ali i na kulturnom polju. Od konca rata 1945. ne možemo više govoriti o bugarsko-hrvatskim nego o bugarsko-jugoslavenskim svezama u kojima hrvatska strana nema velikih mogućnosti. Prilike se mijenjaju po slomu komunističkog sustava 1990. kad se na geopolitičkoj karti Europe opet pojavljuje Hrvatska kao ravnopravan međunarodni činitelj.

U skladu s tim promjenama mijenja se i dinamika, dubina i sadržina bugarsko-hrvatskih odnosa koje smo podijelili i više vremenskih ali i sadržajnih faza ili razdoblja.

1. Srednjovjekovni odnosi

Prvi, povijesni dodir Bugara i Hrvata počinje, kako rekosmo, vojničkim sukobom bugarskoga kana Borisa i hrvatskoga kneza Trpimira 855. godine. Drugi se nastavlja ratom cara Simeona i kralja Tomislava oko 926/27., a treći provalom cara Samuila na područje hrvatske kraljevine, točnije u Dalmaciju 998. - 999. godine.¹

Ti su sukobi uvjetovani pograničnim, teritorijalnim i političkim problemima onoga doba, odnosima koji su vladali na području Bizantskog Carstva u slabljenju i interesima novo-

stvorenih država među kojima su najstarije bile baš ona bugarska koja se proglasila carevinom i hrvatska kao kraljevina. Međutim, treba naglasiti da se ti kratkotrajni sukobi nisu zadržali u povijesnoj memoriji obaju naroda i da nisu ostavili negativan trag na daljnju suradnju.

Kad su nestali ti državni, teritorijalni interesi, kad Bugari i Hrvati nisu imali zajedničkih granica, stvorena je mogućnost duhovnog, kulturno-prosvjetnog zblizenja, poglavito na području protobugarske pismenosti i hrvatske glagoljaške tradicije, odnosno bugarske i hrvatske književnosti ranijeg razdoblja. Najrječitiji primjer je suradnja između Bugarske i Dubrovačke Republike koja nije samo politička i kulturna nego i gospodarska. Tu treba spomenuti povlastice koje bugarski car Ivan Asen II. daje poslije 1230. dubrovačkim trgovcima, isto i ugovor koji su 1253. sklopili Bugari i Dubrovčani protiv srpskog kralja Uroša I.²

2. Drugo razdoblje do obnove bugarske države 1878.

Turska agresija i okupacija bugarskog etničkog područja potkraj XIV. st. čini konac prve i početak druge faze u bugarsko-hrvatskim odnosima koja traje sve do oslobođenja Bugarske od osmanlijske vlasti i njenog međunarodnog priznanja na Berlinskom kongresu 1878. godine. Nju karakterizira, poglavito u novije doba, pojačavanje težnji za međusobnim upoznavanjem iako Bugari žive kao pokoreni narod u sklopu strogo centralizirane Osmanlijske Carevine, a Hrvati kao narod s više ili manje autonomije u okviru ugarske, austrijske, osmanlijske, mletačke, francuske države s iznimkom slobodne Dubrovačke Republike. Usprkos tim ograničenjima i u Bugara kao i u Hrvata postupno se oblikuje spoznaja o srodnosti, o slavenskoj zajednici i južnoslavenskoj solidarnosti u borbi protiv zajedničkih neprijatelja. Međutim, treba reći da se sve do oslobođenja Bugarske i obnove njene državnosti ti odnosi razvijaju jednosmjerno, tj. samo s hrvatske strane. Naime, iako su Hrvati, kako rekosmo, živjeli u raznim državnopravnim konstelacijama, ipak su imali mogućnost inicijative u oblasti tradicijskih, nacionalnih i kulturnih dodira.

Ta je jednosmjernost rezultat postojećih razlika u državnom i političkom položaju dva naroda. Bugarska državnost je žestoko potisnuta i Bugari se bore za svoj nacionalni opstanak. Blokirajući put Turaka prema Europi, hrvatski narod uspijeva ipak sačuvati jedan slobodan dio svog teritorija. Hrvatska raspolaže širokom autonomijom i u okviru svoje unije s Ugarskom, i u okviru imperije koju su ustrojili Habsburgovci. Hrvatska je državnost ograničena, ali sačuvana kao i nacionalna samostojnost. Zbog toga su u Hrvatskoj nazočni uvjeti koji obično omogućuju veći interes i sveobuhvatniji pogled na svijet, na Slavene i Južne Slavene te na Bugare kao dio njih. Tim pogledima inspirirana su djela Mavra Orbinića, Jakova Lukarevića, Pavla Rittera Vitezovića, Franje Ksavera Pejačevića i Andrije Kačića Miošića. Zbog toga u Hrvatskoj ideja o južnoslavenskom zblizenju i zajedničkom djelovanju, kao rezultat ilirizma, ove tipične za Hrvate društvenopolitičke pojave,³ nalazi istinski izraz i u dugoročnom interesu za sudbinu Bugara, njihova jezika i kulture. U Hrvatskoj ta ideja prerasta u nastojanje za upoznavanje bugarskog naroda i uz pomoć hrvatske inteligencije u pomaganje razvoja bugarske kulture i prosvjete te razvoja bugarske nacionalne ideje. Ti naponi pripremaju tlo za jugoslavizam stvoreni biskupom J. Strossmayerom i dr. Fr. Račkim, koji prezentira ideju o kulturnom

i vjerskom jedinstvu južnih Slavena kao faza njihovog kasnijeg političkog jednakopravnog federiranja.⁴ U okviru provedene kulturne akcije južnoslavenskog zbliženja, koju iniciraju J. J. Strossmayer i Fr. Rački u drugoj polovici 19. stoljeća, Bugarima je određeno važno mjesto.⁵ Godine 1859. biskup Strossmayer predstavlja Draganu Cankovu instrukcije o aktiviziranju bugarske prosvjetne i oslobodilačke djelatnosti u Makedoniji. On je 1861. godine o vlastitom trošku tiskao u Zagrebu "Bugarske narodne pjesme" braće Miladinova. U istom razdoblju Strossmayer je pokrovitelj unijatskog pokreta na bugarskom teritoriju.⁶ Interes za Istočno pitanje u okviru bugarske problematike trajno je nazočan u djelima Metela Ožegovića, Ivana Kukuljevića-Sakcinskog, Eugena Kvaternika, Ante Starčevića, Petra Preradovića, Stanka Vraza i posebno u djelima Franje Račkog,⁷ koji pored mnoštva članaka o bugarskoj prošlosti i kulturi, piše "Povijest Bugarske".⁸ Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti utemeljena po biskupu J. Strossmayeru i Fr. Račkom počinje 1866. godine tiskati izdanja bugarske tematike i uspostavlja veze s Bugarskim književnim društvom, utemeljeno 1869. godine, kasnije Bugarska akademija znanosti. Hrvat V. Perc, odvjetnik u Plovdivu, 1862. počeo je izdavati prvi bugarski pravni časopis "Zakonodavac". Veliki je korak u razvoju bugarsko-hrvatske uzajamnosti napravljen 1863. godine, kada uz plemenitu potporu J. Strossmayera i Fr. Račkog u Zagrebu počinju dolaziti bugarski mladići da bi stekli visoko obrazovanje. Topao doček na koji nailaze u Hrvatskoj pridonosi da se osnaži u Bugara želja da uče i žive među Hrvatima, da se zbliže s njima te da se uključe u njihov kulturni život.⁹ Na taj način od 1863. Hrvati djelatno pomažu oblikovanju jednog dijela bugarske inteligencije i u tome je njihov veliki doprinos - doprinos, koji učvršćuje duhovne veze između dvaju naroda i stimulira bliskost njihovih nacionalnih i političkih interesa i nastojanja. U tom razdoblju javnost u Hrvatskoj živo se zanima za sudbinu Bugara i njihovu kulturu, a junačke akcije bugarskog nacionalnooslobodilačkog pokreta nailaze na širok odjek i iskrenu potporu na stranicama hrvatskoga tiska.¹⁰

3. Suradnja u razdoblju do 1918. godine

Oslobodenjem Bugarske 1878. godine počinje treća, veoma aktivna faza u razvoju bugarsko-hrvatskih odnosa, koja se nastavlja do kraja I. svjetskog rata i uključivanja Hrvatske u sastav versailleskim poretkom stvorene Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (prosinac 1918. god.). Oslobodenje Bugara stvara preduvjete za obogaćivanje njihovih odnosa s Hrvatima. U razdoblju od 1878. do 1914. godine ti odnosi su odraz uzajamnog interesa, koji je jednako snažan u Bugara i Hrvata. Pored tradicionalne simpatije i u velikoj mjeri razvijene znanstvene i kulturne suradnje, u toj fazi odnosi dvaju naroda izražavaju i nastojanje za utvrđivanjem zajedničkih nacionalnih i političkih interesa. Tada i Bugari usmjeravaju svoju pozornost na politički život Hrvata (dovoljno je upomenuti da je prvi pokušaj stvaranja radikalne, političke pravaške formacije u Hrvatskoj djelo bugarskog studenta u Zagrebu Ilije Milarova).¹¹ Bugarska javnost aktivno podržava borbu za nacionalno oslobođenje hrvatskoga naroda, traži dodirne točke s hrvatskom nacionalnom politikom i nastoji dobiti Hrvatsku kao saveznika bugarske nacionalne politike. Moralna potpora koju Bugari pružaju hrvatskom nacionalnooslobodilačkom pokretu u tom razdoblju, pokazuje da od 1878. do 1914. bugarski narod, koji uporno nastoji riješiti svoje nacionalno pitanje, deklarira duboko osmišljenu solidarnost i želju da podupre rje-

šavanje hrvatskoga nacionalnog pitanja.¹² Isto raspoloženje se širi u tim godinama i u Hrvatskoj. U tom razdoblju tradicionalno hrvatsko suosjećanje u odnosu na sudbinu Bugara nalazi konkretniji izražaj - Hrvati sudjeluju kao dragovoljci u srpsko-bugarskom ratu 1885. godine, Hrvati pozdravljaju bugarske pobjede za vrijeme Balkanskoga rata, provode demonstracije da bi poduprli Bugare, organiziraju misije Crvenoga križa, skupljaju pomoć za bugarske vojnike.¹³ U teškom razdoblju rata za Bugare hrvatski tisak i hrvatski intelektualci odbacuju sve optužbe protiv "sa svih strana opkoljene, ali neslomljive Bugarske", kao što je kazao veliki hrvatski političar i zagovornik bugarske ideje Stjepan Radić.¹⁴

U razdoblju prije I. svjetskoga rata Hrvati nastavljaju pružati realnu pomoć razvoju bugarske znanosti i prosvjete. Npr. više od 500 Bugara završili su svoje obrazovanje u Hrvatskoj. Nakon povratka u domovinu oni postaju ugledni znanstvenici, političari i društveni djelatnici, npr. Svetoslav i Ilija Milarovi, Spas Vacov, Georgi Zlatarski, Mihail Sarafov, Ljubomir Miletić, Ivan Sarafov, Stefan Šivačev, Nikola Atanasov i još puno njih. Neki od njih su se oženili Hrvatima, što pripomaže učvršćivanju veza između dvaju naroda. U tom razdoblju Hrvati pružaju konkretnu pomoć kod stvaranja Državne tiskare u Sofiji. Od 1880. do 1916. godine hrvatski tiskari s obiteljima žive i rade u Sofiji, a njihovo društvo "Hrvatska zadruga", rukovođeno sveučilišnim profesorom, Hrvatom Stjepanom Jurinićem, razvijaju aktivnu djelatnost u korist zbliženja dvaju naroda. Određeni doprinos u tom pogledu imaju i ravnateljica Djevojačke gimnazije u Sofiji Klotilda Cvetišić-Kreneis (knjaz Ferdinand ju je nagradio za njezin doprinos) te hrvatske časne sestre, koje utemeljuju školu za bolničarke u Bugarskoj. Stvaraju se stabilne i intenzivne bilateralne veze u oblasti znanosti i kulture. To se posebno odnosi na veze između zagrebačkog Hrvatskog narodnog kazališta i Narodnog kazališta u Sofiji.¹⁵ Organiziraju se gostovanja glumaca, glazbenika i baleta, gostovanja kazališnih predstava.

Bugari i Hrvati prevode na svoje jezike književna dostignuća dvaju naroda (August Šenoa, August Harambašić i Fran Gundrum prevode na primjer djela Ivana Vazova), bugarska tematika je sve više nazočna u hrvatskoj književnosti i dramaturgiji (ovdje moramo nabrojiti dramu "Simeon Veliki" A. Tresića-Pavičića). Učvršćivaju se znanstveni dodiri. Primjer u tom području je znanstvena suradnja od uzajamne koristi između bugarskih znanstvenika Ljubomira Miletića, Benja Coneva, Ivana Šišmanova i Hrvata Vatroslava Jagića. Veliki hrvatski slavist dao je solidaran doprinos populariziranju bugarskog jezika i književnosti te zagovaranju bugarske nacionalne ideje. On je dokazao da je starobugarski jezik ustvari prvi književni slavenski jezik. Tiskao je protobugarske književne spomenike, štutio bugarsko nacionalno pravo u Makedoniji.¹⁶ Bugari i Hrvati 1904. godine aktivno surađuju u društvu južnoslavenskih slikara "Lada", organiziraju prezentacije, specijalizacije i izložbe. Aktiviziraju se i kontakti u području športa i turizma - veze između bugarskog športskog društva "Junak" i hrvatskog društva "Sokol" posebno su jake.

Sve to pridonosi realizaciji političke suradnje. To se odražava u bliskim vezama između Bugarskog zemedelskog (seljačkog) narodnog saveza i Hrvatske seljačke stranke. Godine 1911. vođa Hrvatske pučke seljačke stranke Stjepan Radić posjećuje Bugarsku, a 1917. izlazi iz tiska njegova knjiga "Obnovljena Bugarska" u kojoj razvija tezu da su od

svih Slavena Bugari najbliži i najsimpatičniji Hrvatima, te oblikuje izvrstan narodan i psihološki lik Bugara.¹⁷ Mada 1914. Bugari i Hrvati ulaze u I. svjetski rat kao saveznici, to ratno razdoblje rezultira prirodnim slabljenjem u bilateralnim odnosima.

4. Međunarodno razdoblje do 1941.

Nakon I. svjetskog rata i stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (prosinac 1918.) stvorena bliskost u nacionalnim i političkim interesima dvaju naroda postupno se ruši. Kulturni i znanstveni dodiri više nisu tako intenzivni, a nakon uspostavljanja diktature kralja Aleksandra Karađorđevića od 6. siječnja 1929., pred tim kontaktima su stvorene ozbiljne prepreke. Ustvari *razdoblje od 1918. do 1941. označava četvrtu fazu u razvoju bugarsko-hrvatskih odnosa*. Tada veze između Bugara i Hrvata prirodno se pretvaraju u bugarsko-jugoslavenske, tj. prestaju biti bilateralne, budući da je Hrvatska ušla u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca te od 1929. godine - u sastav Kraljevine Jugoslavije. Usprkos za razvoj bugarsko-hrvatske uzajamnosti nepovoljnih uvjeta, to razdoblje utvrđuje političku suradnju između ustaškog, nacionalističkog pokreta pod vodstvom Ante Pavelića i VMRO Vanče Mihajlova. U travnju 1929. godine Ante Pavelić i Gustav Perčec su u posjetu Sofiji i tu sklapaju s V. Mihajlovim sporazum o zajedničkoj borbi protiv diktature kralja Aleksandra s konačnim ciljem odvajanje Hrvatske i Makedonije od Jugoslavije. Konkretno je rezultat toga sporazuma Marsielleski atentat i ubojstvo kralja Aleksandra u listopadu 1934. godine.¹⁸ U tom razdoblju nastavlja se dodiri između Bugara i Hrvata u oblasti znanosti i kulture, mada sve više u obliku osobnih kontakata. U okviru tih kontakata hvalevrijedna je djelatnost Gustava Krkleca, Dobriše Cesarića, dr. Ivana Esiha, Lea Držića, Dragutina Tadijanovića i dr., koji su u bliskim kontaktima s predstavnicima bugarske inteligencije i redovito obavještavaju hrvatsku javnost o razvoju kulturnog i književnog života u Bugarskoj. Po tradiciji veliki broj Bugara nastavlja studirati u Zagrebu, pretežno pravo, farmaciju, medicinu, agronomiju - do 1940. godine njihov broj iznosi 250.¹⁹

5. Suradnja za vrijeme II. svjetskog rata do 1945.

Stvaranje Nezavisne države Hrvatske (travanj 1941.) daje snažan poticaj bugarsko-hrvatskim odnosima i stavlja početak *pete faze njihovog razvoja*. Ona se karakterizira u veoma dobrim savezničkim odnosima.²⁰ Veleposlanstva Nezavisne Države Hrvatske (NDH) u Sofiji te Bugarske u Zagrebu razvijaju djelatnost velikog dometa u svrhu učvršćivanja političkih, gospodarskih i kulturnih veza dvaju naroda. U razdoblju od 1941. do 1945. Bugarska podržava NDH, a NDH sa svoje strane, nastavlja zagovarati bugarsku nacionalnu ideju u Makedoniji. Ministar vanjskih poslova NDH Mladen Lorković napisao je posebnu brošuru na toj temi.²¹ Aktiviziraju se veze između kulturnih djelatnika i znanstvenika dviju država, provodi se mnoštvo znanstvenih konferencija, organiziraju se izložbe i gostovanja kazališta. U NDH se prevode na hrvatski jezik djela Elina Pelina, Elisavete Bagrjane, Aleka Konstantinova, pojačava se razmjena studenata. U razdoblju od 1941. do 1945. u NDH steklo je visoko obrazovanje oko 700 bugarskih mladih ljudi. Djelatnost "Hrvatsko-bugarskog društva" u Zagrebu i "Bugarsko-hrvatskog društva" u Sofiji i njihov almanah "Zagreb-Sofija" (1941.) u velikoj mjeri pridonose uzajamnom upoznavanju i zbliženju dvaju naroda.

6. U drugoj Jugoslaviji do 1990.

Kraj II. svjetskog rata (1945.) donosi slom NDH i početak *šeste faze u razvoju bugarsko-hrvatskih odnosa*. Političke prilike nakon rata stavljaju svoj nepovoljan utisak na bugarsko-hrvatske odnose. Budući da je Hrvatska ušla u sastav Narodne, kasnije Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), u tom se razdoblju veze počinju transformirati u bugarsko-jugoslavenske i ta činjenica izaziva primjetan pad u odnosima između dvaju naroda. Uprkos činjenici da tradicionalno dobri osjećaji nastavljaju biti nazočni i u bugarskoj, i u hrvatskoj javnosti, proces stagnacije vjekovne duhovne bliskosti dvaju naroda može se osjetiti u svim oblastima života - političkoj, kulturnoj i gospodarskoj. Odgovorna za to nije samo politička konjunktura, već i snažna centralizacija društvenog i kulturnog života u SFRJ, te njegova koncentracija u glavnom gradu Beogradu. Razvija se i proces udaljavanja dvaju naroda, stimuliran vladajućim komunističkim režimom u Beogradu i Sofiji. Taj je proces na kraju krajeva doveo oba naroda gotovo u stanje nepoznavanja "drugoga naroda", mada postojeće negativne tendencije nisu uspjele uništiti stoljetnu uzajamnu simpatiju.

U uvjetima postojeće bugarsko-hrvatske nepovoljne veze ta simpatija postaje temelj uspostavljene suradnje između hrvatske i bugarske dijaspore (pretežno iz Makedonije) i SAD i Kanadi.²² Za razliku od tih političkih kontakata znanstvene i kulturne veze potpuno poprimaju oblik osobnih kontakata.²³ Za to je razdoblje karakteristična konstatacija da tada (mada i vrlo sporo) Bugari su se više počeli zanimati za Hrvate, uprkos činjenici da se to deklariralo kao interes prema "Jugoslavenima". Ova je konstatacija logična, budući da je u Hrvatskoj proces udaljavanja od Bugara izazvan raznovrsnim i ozbiljnijim uzrocima. Hrvatska je bila autonomna republika u okviru SFRJ, ali ona nije bila u stanju, za razliku od autonomne Hrvatske u okviru Austro-Ugarske, sprovesti praktički samostalnu znanstvenu i kulturnu politiku. Znanost i kultura su, kao što smo već rekli, snažno centralizirane i pomno motrene od strane vlasti u Beogradu. Hrvati, koji su u sastavu Habsburškog Carstva, stvorili ideju južnoslavenskog ujedinjenja te ideologiju jugoslavenstva, a tada su bili teško razočarani realizacijom tih ideja te im deformacije tog jugoslavenstva u okviru Kraljevine Jugoslavije i SFRJ postaju gotovo nepodnošljive. Nastojeći opstati kao nacija, oni su okrenuli leđa jugoslavenstvu te su se kao katolici, prirodno, sve više okretali zapadnoj Europi, sve više su gubili interes prema južnim Slavenima i balkanskim narodima, pa tako i prema Bugarima.

7. Suradnja dviju slobodnih država od 1990.

Korjenite promjene, koje su se zbile u Istočnoj Europi 1989/90., obilježile su početak sasvim nove, *sedme faze u razvoju bugarsko-hrvatskih odnosa*. Bugarski intelektualci i sva bugarska javnost su se ujedinili oko zaštite pravedne ideje hrvatskoga naroda, kome je bio nametnut jedan žestoki agresivni rat, te su iskreno podržali njegovu borbu za demokraciju i nezavisnost. Bugarska je prva između balkanskih država priznala nezavisnost Republike Hrvatske (15. siječnja 1992. godine), a razvoj demokratskih procesa u Bugarskoj i Hrvatskoj stvorio je potrebne uvjete za obnovu pomalo zaboravljenog prijateljstva i suradnje između dvaju naroda. Obnovila su svoju djelatnost veoma aktivno "Hrvatsko-bugarsko društvo" u Zagrebu i manje aktivno "Bugarsko-Hrvatsko društvo" u Sofiji. U

bliskoj suradnji s Veleposlanstvima dviju država društva sudjeluju u organiziranju izložbi, znanstvenih skupova, kazališnih predstava i slično.

Tešku borbu, koju je trebao voditi hrvatski narod za svoju nacionalnu emancipaciju nakon sloma iluzija o jednakopravnosti u okviru SFRJ, kao i njegova angažiranost ustrojavanjem svoje obnovljene države, mogu objasniti konstataciju da je u Bugarskoj sada interes za Hrvatsku i Hrvate veći, tj. da su sad uloge razmijenjene u usporedbi s razdobljem do 1878. godine. Ta konstatacija nalazi izražaj u uspjesima bugarske kroatistike i publicistike, koje su prezentirali javnosti knjige i brošure o prošlosti i sadašnjosti Hrvata.²⁴ Međutim, ta je tvrdnja o jačem zanimanju Bugara u sadašnjem razdoblju za Hrvate, povoljna za nas Bugare. Zato što smo sada u stanju vratiti Hrvatima i Hrvatskoj naš moralni dug. Dug prema svim tim književnicima, javnim djelatnicima, političarima, znanstvenicima, koji su stoljećima bili duboko povezani sa sudbinom Bugara te su podržavali našu kulturu i našu nacionalnu ideju.

Sada, kada su neovisna Republika Hrvatska i Republika Bugarska krenule demokratskim putem promjena, zaustavljanje procesa, koji je udaljio naše narode jedan od drugoga, u našim je rukama. Ovisi jedino o nama hoćemo li obnoviti napore uzajamnog zbliženja i učvršćivanja bugarsko-hrvatskog prijateljstva i suradnje. Naše prijateljstvo i suradnja mogu biti realan izraz politike mira i razumijevanja među narodima u Jugoistočnoj Europi - politika, koju svi mi moramo nastojati ostvariti.²⁵

Bilješke

¹ Pogl. **Божилев, И., Б. Мутафчева, К. Косев, А. Пантев, С. Грънчаров.** История на България. София, 1998, с. 46, 53. Hrvatski povjesničari smatraju da su ti događaji malo raniji: rat između cara Simeona i kralja Tomislava - 926., i najezde cara Samuila u Dalmaciji - u razdoblju od 997. do 998. Pogl. **Goldstein, I.** Hrvatski rani srednji vijek. Zagreb, 1995, s. 252, 275, 289-291, 336; **Pavličević, D.** Povijest Hrvatske. Zagreb, 1994, s. 47, 57; **Масан, Т.** Povijest Hrvata. Zagreb, 1992, 23-28.

² **Илинский, Г. А.** Грамоты болгарских, царей. Москва, 1911, 155-159.

³ **Божилова, Р.** История на Хърватия. София, 1998, 143-144. Detaljnije o ilirizmu pogl. **Šidak, J.** Hrvatski narodni preporod. Ilirski pokret. Zagreb, 1988.

⁴ **Gross, M.** Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije. - U: Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća. Ur. M. Gross. Zagreb, 1981, s. 288.

⁵ O mjestu Bugara u ovoj akciji pogl. **Божилова, Р.** История на Хърватия., 167-169.

⁶ Pogl. **Кирил, Патриарх Български.** Католическата пропаганда сред българите пред втората половина на XIX век. Т. I (1859-1862). София, 1962, с. 137 сл., 186 сл.; **Божилова, Р.** Нови сведения за униатското движение в България. Писма на Васил Чолаков до Франьо Рачки (1861-1862). - Известия на Държавните архиви (София), 65, 1993, 281-282.

⁷ **Pavličević, D.** Franjo Rački i Istočno pitanje (1860.-1885.). - Zbornik zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU (Zagreb), 9, 1979, 185-217.

⁸ Rukopis ove povijesti (Fr. Rački. Povijest Bugarske) sačuvala se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Povijest je napisana u razdoblju od 1863. do 1866. godine. Pogl. **Рачки, Фр.:** История на България. Подбор, пребод от църватски и коментар Р. Божилова и И. Божилов. София, 1999.

⁹ O sudjelovanju Bugara u kulturnom životu Hrvata, posebno o zaslugama Ilije Milarova u svojstvu hrvatskog književnika vidi **Bučar, Fr.** Bugari i "Obzor". - Publikacija: 75. g. "Obzora" (1860-1935) (Zagreb), X, 1935, 252-255.

¹⁰ **Божилова Р.** Хърватското националноосвободително движение през погледа на българите (1878-1914). София, 1988, 9-10; **Конев, Ил.** Българо-сръбски и българо-църватски книжовни взаимоотношения. София, 1966, с. 107.

¹¹ **Божилова Р.** Хърватското националноосвободително движение..., с. 13, 60-61; pogl. **Божилова Р.** Илия Миларов и политическият живот в Хърватия. - Исторически преглед, 1991, No 6, 68-81.

¹² **Божилова Р.** Хърватското националноосвободително движение..., с. 212. Potpora koju Bugari pružaju nacionalnooslobodilačkim borbama Hrvata, dostiže svoju kulminaciju 1912. godine, kada je u Hrvatskoj suspendiran Ustav i uveden Komesarijat. Organizirane solidarne demonstracije i skupovi u Bugarskoj provode se pod geslom "Da podrži pravednu hrvatsku ideju dug je svakog bugarskog državljanina i cijele Bugarske!" (opet tamo, s. 127).

¹³ **Божилова Р.** Хърватското националноосвободително движение..., с. 15, 18-19, 25-27.

¹⁴ **Radić, St.** Obnovljena Bugarska. Zagreb, 1917, s. 7.

¹⁵ Poseban doprinos u razvoju veza između kazališta ima Ilija Milarov, koji je 1903. ravnatelj dramske trupe "Salza i smijeh", (Suza i smijeh) a u razdoblju od 1904. do 1907. godine je ravnatelj Narodnog kazališta u Sofiji.

¹⁶ Teza o ulozi starobugarskog jezika V. Jagić izlaže u svom djelu "Porijeklo i povijest crkvenoslavenskog jezika", tiskano na njemačkom jeziku 1901. godine. Njegova su zasluga tiskanje Asemanijeveg evanđelja (zajedno s Fr. Račkim, 1865.), Zografskog evanđelja (1879.), Mariinskog evanđelja (1883.), Dobromirovog evanđelja (1896.), Bolonjskog psaltira (1917.) i drugih spomenika. Njegov stav u zaštiti bugarskog prava u Makedoniji najjasnije se vidi u njegovoj korespondenciji. Pogl. **Милетич, Л.** Проф. Б.Ягич за Македонија (по непознати негови писма). - Македонски преглед (Софија), 1926, 1-64.

¹⁷ **Radić, St.** Cit. djelo, s. 7; **Božilova, R.** The Bulgarian through the Eyes of Stjepan Radić. The Bulgarian Character in His Book "Obnovljena Bugarska". - Études balkaniques (Sofija), 1993, No 4, 7-11.

¹⁸ O ovoj suradnji pogl. **Matković, H.** Povijest Nezavisne Države Hrvatske. Zagreb, 1994, s. 27, 34-37; **Божилова, П.** История на Хътватия, с. 272; **Църиушанов, К.** Македония в хърватско-българските взаимоотношения. София, 1991, с. 29.

¹⁹ **Савов, Г.** Хърватско. София, 1994, с. 72, 75.

²⁰ Bugarska priznaje NDH još u travnju 1941. i uspostavlja s njom službene odnose. Pogl. **Божилова, Р.** История на Хътватия, 307-308; **Matković, H.** Cit. djelo, s. 59.

²¹ **Lorković, M.** Das Reich der Mazedonier zum Minderheitschutz. Zagreb, 1942; **Буџар, Фр.** Hrvati i Bugari - njihovo kulturno zbliženje i bratska zajednica - Zagreb-Sofija, I, 1941, No 1, 31-32; **Църиушанов, К.** Cit. djelo, s. 37 sl.

²² **Трайков, В.** Документи за Македония на българската емиграция в САД и Канада. София, 1995; **Митев, Т.** Отиошенията между македонските българи и хърватската емиграция в САД и Канада между двете световни войни. - Известия на Института за военна история (София), 58, 1995, 146-184; **Църиушанов, К.** Cit. djelo, s. 37 sl.

²³ **Савов, Г.** Cit. djelo, s. 75.

²⁴ **Вечева, Е.** Търговията на Дубровник с българските земи, 16.-18. в. София, 1982; **Църиушанов, К.** Cit. djelo; **Савов, Г.** Cit. djelo; **Туджман, фр.** Историческата съдба на народите. София, 1997; **Кочанков, Н.** България и Независмата Църватска Държава. 1941-1944. Политически и дипломатически отношения. София. 2000; Дубровиншки извори за българската история. Създавателство, превод и коментар И. Списаревска. София, 2000. **Божилова Р.** Хърватското националноосвободително движение...; **Радич, Ст.** Възродена България. Превод от хърватски, предговор и бележки Р. Божилова. София, 1993; Любомир Милетич до Ватрослав Ягич. Писма 1896-1914. Подбор, превод от хърватски, предговор и коментар Р. Божилова. София, 1996; **Божилова, Р.** История на Хътватия. София, 1998; **Рачки, Фр.** История на България. Подбор, превод от хърватски и коментар Р. Божилова и И. Божилов. София, 1999, i mnoge studije, članci i prikazi.

²⁵ Čast mi je da sam i ja osobno uspjela objaviti nekoliko knjiga, više rasprava i članaka koji su bili posvećeni hrvatskoj povijesti ili bugarsko-hrvatskim odnosima, da sam se od 1990. zalagala za istinu o opravdanoj borbi Hrvata za svoju samostalnu državu, da sam prevela nekoliko hrvatskih knjiga na bugarski (S. Radić, F. Tuđman) i da sam uspostavila trajnu svezu između bugarskih i hrvatskih znanstvenika i institucija. U tom radu imala sam puno razumijevanje i potporu mog uvaženog kolege i prijatelja prof. dr. Dragutina Pavličevića. On je od moga prvog boravka u Zagrebu 1988. pratio moj rad i bez njegove pomoći teško da bih kao povjesničar i kao kroatist uradila mnogo. I ta suradnja je vidljiv prilog razvoju bugarsko-hrvatskih odnosa na kojoj mu i ovom prilikom zahvaljujem.